

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۰۷/۱۰

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۰/۱۰/۲۸

فاطمه محمدی آیدغمیش^۱، راضیه رضازاده^۲، مجتبی رفیعیان^۳

تحلیل سرمایه‌های اجتماعی مؤثر بر مشارکت در ارتقای بافت‌های نابسامان شهری بررسی موردی: محله امامزاده حسن، منطقه ۱۷ شهر تهران^۴

چکیده

در این مقاله پس از تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی و کارکردهای آن، به تحلیل رابطه شاخص‌های سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت سازمان‌یافته پرداخته می‌شود. شاخص‌های مورد بررسی از مطالعات و تجربیات داخلی و جهانی استخراج گردیده و با روش پیمایش در محله امامزاده حسن مورد سنجش قرار گرفته است. تحلیل همبستگی شاخص‌های سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت سازمان‌یافته نشان می‌دهد که شاخص‌های احساس تعلق (با ضریب ۰,۳۳۲)، مشارکت اجتماعی (با ضریب ۰,۴۱۲)، اعتماد بین افراد (با ضریب ۰,۴۰۱)، اعتماد نهادی (با ضریب ۰,۳۵۲) و انسجام اجتماعی (با ضریب ۰,۳۳۵) بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته ساکنان تأثیر دارد ولی شاخص امنیت بر آن تأثیری ندارد. نتایج تحلیل مسیر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته و شاخص‌های تأثیرگذار سرمایه اجتماعی بر آن نشان می‌دهد که شاخص اعتماد نهادی بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته تأثیر مستقیم و افزایش‌دهنده دارد و شاخص‌های اعتماد بین افراد، احساس تعلق و انسجام اجتماعی به صورت غیرمستقیم بر آن تأثیر افزایش‌دهنده دارند. شاخص مشارکت اجتماعی نیز هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته تأثیر افزایش‌دهنده دارد. این نتایج نشان می‌دهد که ارتقای شاخص‌های سرمایه‌های اجتماعی مؤثر بر مشارکت می‌تواند به عنوان راهی جهت ارتقای بافت‌های نابسامان در نظر گرفته شود.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، مشارکت، بافت‌های نابسامان شهری، محله امامزاده حسن.

^۱ پژوهشگر دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، استان تهران، شهر تهران (نویسنده مسئول)

E-mail: fatemeh.mohamadi@modares.ac.ir

^۲ دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، استان تهران، شهر تهران

E-mail: rezazadeh@iust.ac.ir

^۳ دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، استان تهران، شهر تهران

E-mail: mrafiiyan@gmail.com

^۴ این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد فاطمه محمدی آیدغمیش با موضوع «بررسی کارآیی رویکرد توسعه‌داری مینا با تکیه بر سرمایه اجتماعی در بهبود بافت‌های نابسامان شهری: مطالعه موردی: محله امامزاده حسن شهر تهران» با راهنمایی دکتر راضیه رضازاده و مشاوره دکتر مجتبی رفیعیان در دانشگاه علم و صنعت ایران است.

مقدمه

نگاه صرفاً کالبدی و کلان‌نگر طرح‌های توسعه و ساماندهی بافت‌های شهری موجب شده است که این طرح‌ها در مرحله عمل با استقبال چندانی روبه‌رو نشوند و در بسیاری موارد نتایج پایداری نداشته باشند. شاید دلیل عمده این مسئله را بتوان در بی‌توجهی یا کم‌توجهی به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های موجود در این بافت‌ها دانست. زیرا در ذهن متخصصان، بافت‌های نابسامان همواره بافت‌هایی با مشکلات و نقاط ضعف فراوان تلقی شده‌اند. حال آنکه این بافت‌ها می‌توانند ظرفیت‌هایی داشته باشند که در نظر گرفتن آنها هم موجب شتاب گرفتن امر توسعه خواهد شد و هم نتایج پایداری به همراه خواهد داشت.

هدف از این مقاله بررسی میزان و نحوه تأثیر شاخص‌های سرمایه اجتماعی (به‌عنوان رکن مهمی از ظرفیت‌های محلی) بر تمایل به مشارکت ساکنان محلی است. سرمایه اجتماعی یک دارایی پنهان در اجتماع محلی است که در هر جامعه‌ای متفاوت است. مشارکت در شبکه‌های اجتماعی، هنجارها و اعتماد اجتماعی، مفاهیم کلیدی در سرمایه اجتماعی هستند. این نوع از سرمایه می‌تواند به وسیله افراد و گروه‌ها به‌منظور تسهیل در خدمات‌رسانی به اجتماع مورد استفاده قرار گیرد. همچنین وجود این سرمایه علاوه بر اینکه به یک اجتماع محلی اعتبار دموکراتیک می‌دهد، باعث می‌شود دسترسی ساکنان به منابع محلی تسهیل شده، تصمیمات بهتری در جهت رفاه زندگی آنان اتخاذ شود.

سرمایه اجتماعی؛ تعاریف، ویژگی‌ها و ابعاد

با تقویت رویکردهای مشارکتی در برنامه‌های توسعه و لزوم شراکت سه عامل دولت (اعم از ملی یا محلی)، بخش خصوصی و جامعه مدنی، توجه به این نکته ضروری است که هر یک از این شرکا باید صاحب سرمایه‌هایی باشند. سرمایه دولت قدرت سیاسی، سرمایه بخش خصوصی توان مالی و سرمایه جامعه مدنی، سرمایه اجتماعی است (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۰). سابقه طرح مفهوم سرمایه اجتماعی به سال ۱۹۱۶ در نوشته‌های لیدا جی‌هانیفان برمی‌گردد؛ او سرمایه اجتماعی را سرمایه نامحسوسی می‌داند که در زندگی افراد دارای اهمیت است (Ferlander, 2003, 361). بعد از هانیفان، اندیشه سرمایه اجتماعی تا چند دهه ناپدید شد ولی در دهه ۱۹۵۰، گروهی از جامعه‌شناسان شهری کانادایی به نام‌های سیلی،^۱ سیم^۲ و لوزلی^۳، در دهه ۱۹۶۰ هومانس^۴ نظریه‌پرداز مبادله و جیکوبز^۵ استاد مسائل شهری و در دهه ۱۹۷۰ لوری^۶ اقتصاددان آن را دوباره احیا کردند (پاتنام و دیگران، ۱۳۸۴). به‌طور کلی از سرمایه اجتماعی مختلفی ارائه گردیده است. یکی از تعاریف مطرح این است که سرمایه اجتماعی، مجموعه هنجارهای موجود در نظام‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن اجتماع و پایین آمدن سطح هزینه تبادلات و ارتباطات می‌گردد. بر اساس این تعریف، مفاهیمی چون جامعه مدنی و نهادهای اجتماعی دارای ارتباط مفهومی نزدیک با سرمایه اجتماعی هستند (شیروانی، ۱۳۸۲، ۵۱).

ویژگی‌های سرمایه اجتماعی را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد (پاتنام و دیگران، ۱۳۸۴، ۱۴۷):

- سرمایه اجتماعی از نوع سرمایه‌های دارای مالک فردی نیست و حتی مالک آن (جامعه) هیچ حقی را که از لحاظ قانونی ضمانت اجرایی داشته باشد، ندارد.
- ممکن است این سرمایه سودآور باشد، ولی این سود از پیامدهای جانبی آن عمل جمعی است نه از انگیزه‌ای که به ایجاد سرمایه اجتماعی منجر می‌شود.
- انباشت سرمایه اجتماعی یک نوع سرمایه‌گذاری غیربرنامه‌ریزی شده است و آن را با مراقبت می‌توان پرورش داد ولی نمی‌توان با مهندسی ایجاد کرد.
- سرمایه انباره‌ای است که از آن زنجیره‌ای از منافع استخراج می‌شود. این را می‌توان

ویژگی کلیدی سرمایه دانست. سرمایه اجتماعی، هم داده و هم ستانده یک عمل جمعی است. از جنبه داده بودن، به این معناست که برای تشکیل سرمایه به حداقلی از سرمایه اجتماعی نیاز است و از جنبه ستانده بودن، به توانایی به دست آمده‌ای اشاره دارد که قادر به خلق زنجیره‌ای از منافع است (شارع‌پور، ۱۳۸۵، ۳۰).

• سرمایه اجتماعی، فعالیت جمعی گروه‌ها را تسهیل می‌کند و بناکننده اشکال دیگر سرمایه نظیر سرمایه انسانی، فیزیکی و اقتصادی به‌شمار می‌رود (Green and Haines, 2002). سرمایه اجتماعی مفهومی چندبعدی است و هر کدام از ابعاد آن به‌تنهایی قادر به تبیین مفهوم آن نیستند (Hean et al., 2003). تلاش‌هایی که توسط بسیاری از صاحب‌نظران در جهت مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی و معرفی انواع و خصوصیات آن صورت گرفته، نشان می‌دهد که متعارف‌ترین تقسیم‌بندی در این خصوص از دو جنبه قابل بررسی است: ۱) سرمایه اجتماعی درون‌گروهی^۸ و سرمایه اجتماعی بین‌گروهی^۹ و ۲) سرمایه اجتماعی در مقیاس شناختی^{۱۰} و سرمایه اجتماعی در مقیاس ساختاری^{۱۱} (Rezazadeh, 2010).

سرمایه اجتماعی درون‌گروهی با پیوندهای قومی، همسایگی و درجه قوی‌تری از اعتماد میان اعضای یک جامعه محلی تعریف می‌شود. در حالی که سرمایه اجتماعی بین‌گروهی با پیوندهای ضعیف‌تر و درجه پایین‌تری از اعتماد میان افراد و سازمان‌های محلی تعریف می‌گردد (Anheier and Kendall, 2002). سرمایه اجتماعی شناختی بیشتر خصلت ذهنی دارد و مربوط به ارزش‌ها، نگرش‌ها و پنداشت‌های اجتماعی است؛ پنداشت‌هایی که زمینه را برای تعاون و همکاری اجتماعی فراهم می‌سازند. در حالی که سرمایه اجتماعی ساختاری ناظر بر ساخت و عملکرد نهادهای رسمی و غیررسمی است که در چارچوب قانون بوده و تقویت اعتماد نهادی و مشروعیت‌بخشی به نظام‌های نهادی را به‌دنبال دارد (Krishna and Uphoff, 1999). از آنجا که توافق کلی درباره سنج‌های سرمایه اجتماعی در ساختار شهری وجود ندارد و همچنین به دلیل پیچیدگی‌های ساختاری این مفهوم، امکان تجمیع شاخص‌های ارزیابی و سنجش آن مشکل است؛ بنابراین نمی‌توان انتظار داشت که رویکردی جامع و مانع برای سنجش آن در محلات و عرصه‌های عمومی شهر ممکن شود (پورجعفر و محمودی‌نژاد، ۱۳۸۸). به منظور تعیین شاخص‌های ارزیابی و توجیه شاخص‌هایی که در این مقاله مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند، در جدول ۱ به بعضی از معیارهای ارزیابی سرمایه اجتماعی اشاره شده است.

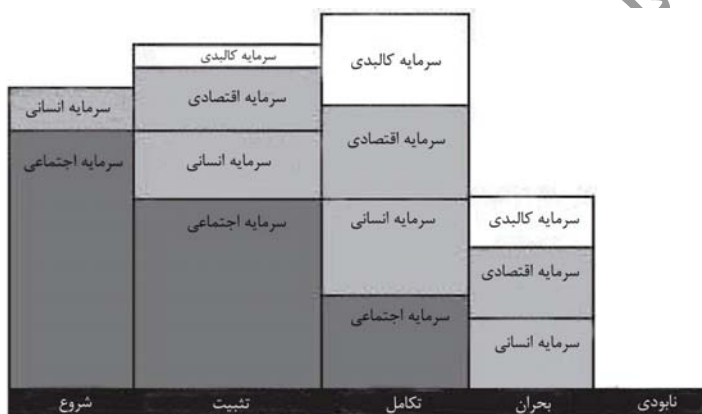
جدول ۱. شاخص‌های سرمایه اجتماعی از دید صاحب‌نظران مختلف

صاحب‌نظران	شاخص‌های مورد بررسی
پاتنام ^{۱۲}	مشارکت انجمنی و اعتماد اجتماعی
الریگ و هالپرن ^{۱۳}	تمایل شهروندان برای شرکت در گردهمایی‌های اجتماعی، مشارکت در انتخابات و گزینش‌های سیاسی و اعتماد اجتماعی
فارست و کرنز ^{۱۴}	احساس توانمندی در تصمیم‌گیری، مشارکت در فعالیت‌های جمعی، اعتماد اجتماعی، امنیت و احساس تعلق
بولن و انیکس ^{۱۵}	مشارکت در انجمن‌های محلی، فعالیت در متن اجتماع محلی، اعتماد اجتماعی، امنیت، ارتباطات همسایگی و محله‌ای، ارتباطات دوستانه و خانوادگی، پذیرش تنوع، ارزشمندی زندگی و ارتباطات کاری

منبع: Putnam, 2000; Alrige & Halpern, 2002; Bullen & Onyx, 1999; Forrest & Kearns, 2001

در مقیاس محلی، سرمایه اجتماعی شامل منابعی در اجتماع است که از طریق سطح بالایی از اعتماد، عمل و کنش متقابل، هنجارهای مشترک رفتاری، تعهدات و تعلقات مشترک و شبکه‌های رسمی و غیررسمی به وجود می‌آید (Kay, 2005, 162).

سرمایه اجتماعی تنها سرمایه موجود در اجتماع محلی نیست؛ بلکه هر اجتماع محلی شامل انواع دیگر سرمایه شامل سرمایه انسانی، سرمایه اقتصادی و سرمایه کالبدی نیز می‌شود. در یک چرخه توسعه هر یک از انواع سرمایه نقشی دارند. در ابتدا سرمایه اجتماعی در بالاترین سطح و به همراه مقدار ناچیزی از سرمایه انسانی وجود دارد. در ادامه و در تکمیل فرآیند توسعه، مقداری سرمایه اقتصادی نیز جذب شده و از مقدار سرمایه اجتماعی کاسته می‌شود. در مرحله تکامل فرآیند، باز هم از میزان سرمایه اجتماعی کاسته می‌شود ولی به میزان سرمایه انسانی، اقتصادی و کالبدی افزوده می‌شود. این فرآیند ادامه می‌یابد تا آنجا که سرمایه اجتماعی به طور کامل از بین می‌رود و فرآیند توسعه وارد مرحله بحران می‌شود (شکل ۱).

شکل ۱. انواع سرمایه در دوره‌های مختلف توسعه

منبع: Rezazadeh, 2010 به نقل از Frank, S., 2005

فرآیند ذکر شده بیان‌کننده آن است که در ابتدا شرایط موجود ممکن است نابسامان ارزیابی شود؛ زیرا با وجود مقدار قابل توجهی سرمایه اجتماعی که در ابتدا وجود دارد، سرمایه کالبدی به وجود نیامده یا در سطح بسیار پایینی است؛ در صورتی که با ادامه فرآیند، سرمایه کالبدی ایجاد شده و به تدریج توسعه می‌یابد. بنابراین می‌توان گفت سرمایه اجتماعی پتانسیلی برای ایجاد سرمایه کالبدی به شمار می‌آید (Frank, S., 2005).

در تبیین تفاوت سرمایه اجتماعی و کالبدی باید بیان داشت که (۱) سرمایه کالبدی آسان‌تر از سرمایه اجتماعی مشخص و صورت‌برداری می‌شود. یعنی بر خلاف روابط اجتماعی و شبکه‌های اعتماد که ممکن است ملموس نباشند، ساختمان‌ها، راه‌ها و پارک‌ها به وضوح به چشم می‌آیند. (۲) سرمایه کالبدی بر اثر استفاده و مصرف بیش از حد در طول زمان از بین می‌رود، در حالی که سرمایه اجتماعی نه بر اثر استفاده بلکه به دلیل بی‌استفاده ماندن زایل می‌شود. یعنی بر خلاف راه‌ها و ساختمان‌ها که بر اثر استفاده، فرسوده می‌شوند، سرمایه اجتماعی نظیر اعتماد و روابط متقابل بر اثر استفاده تقویت می‌شود. (۳) سرمایه اجتماعی به سرعت و سهولت زایل می‌شود و جایگزینی آن نسبت به سرمایه کالبدی دشوارتر است (Ostrom, 1997). جدول ۲ تفاوت سرمایه اجتماعی و کالبدی را نشان می‌دهد.

جدول ۲. تفاوت سرمایه کالبدی و سرمایه اجتماعی

نوع سرمایه	شکل‌گیری	زوال/فرسایش	اثر استفاده از سرمایه
سرمایه کالبدی	آسان	سخت	فرسودگی
سرمایه اجتماعی	سخت	آسان	تقویت

منبع: عارفی، ۱۳۸۰، ۲۸

ابعاد سرمایه اجتماعی

بنابر تحقیقات انجام شده، سرمایه اجتماعی را می‌توان در ابعاد زیر مورد بررسی قرار داد:

- مشارکت اجتماعی

بین مشارکت و سرمایه اجتماعی رابطه تنگاتنگی وجود دارد. تا آنجا که به اعتقاد پاتنام، تفاوت چندانی بین مشارکت و سرمایه اجتماعی وجود ندارد (تاجبخش، ۱۳۸۴، ۱۲۵). مشارکت اجتماعی بدان معناست که مردم در فعالیتهای دسته‌جمعی و اجتماعی سهیم باشند و امکان ایفای نقش و سهیم شدن در آن را داشته باشند (Forrest, R & Kearns, A, 2001). این مفهوم همچنین بر گسترش روابط در قالب گروه‌هایی دلالت دارد که معمولاً خصلتی محلی و غیردولتی دارند و هدفشان مشارکت و درگیر ساختن مردم در فرآیندهای اجتماعی مختلف است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳، ۲۹۲). بر حسب نوع سازماندهی در نخستین‌گام می‌توان دو الگوی مشارکت را از هم متمایز ساخت؛ نوع نخست که اساساً تشکلهای خودجوش و خودانگیخته جامعه را شامل می‌شود، بدون توجه به دستاوردهای دانش جدید مدیریت صورت گرفته و مبتنی بر تجربیات شخصی و سنن اجتماعی است. اما در نوع دوم که تشکلهای رسمی یا نسبتاً رسمی و برانگیخته را شامل می‌شود، سازماندهی بر مبنای دستاوردهای فنون مدیریتی جدید و با هدف حداکثر کارآیی صورت می‌پذیرد (علوی‌تبار، ۱۳۸۲، ۲۹).

- اعتماد و امنیت

اعتماد از دید بسیاری از صاحب‌نظران یکی از مهمترین شاخص‌های سرمایه اجتماعی به‌شمار می‌رود. اعتماد، وضعیتی است که در آن افراد اطمینان دارند دیگران چیزهایی را که اظهار کرده‌اند یا تعهد نموده‌اند انجام دهند و هر چقدر این اطمینان به دیگران بیشتر باشد، سطح اعتماد بالاتر می‌رود (Chaima, 2003, 5).

اعتماد می‌تواند به انواع مختلفی تقسیم گردد. اعتماد به افراد خاص و اعتماد به افراد یا نظام‌های انتزاعی. بنابراین در حالی که شخص می‌تواند به راحتی در مورد میزان ارزش اعتماد به افراد خاص قضاوت کند (بر اساس تاریخچه آن فرد، انگیزه و شایستگی‌های او)، می‌تواند درباره میزان ارزش اعتماد نسبت به فرد دیگری نیز دارای ایده‌ها و باورهایی باشد. از این فرآیند می‌توان تحت عنوان سطح نهادی اعتماد نام برد (شارع‌پور، ۱۳۸۵، ۱۰۳). در موضوع سرمایه اجتماعی، بسیاری امنیت را همراه با اعتماد بررسی می‌کنند؛ امنیت باعث افزایش ارتباطات و تمایل به حضور در اجتماع و همکاری بین افراد می‌گردد (چلبی و امیرکافی، ۱۳۸۴، ۱۹).

- انسجام اجتماعی

انسجام اجتماعی به عنوان یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی، بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دلالت دارد و حاصل پذیرش و درونی کردن نظام ارزشی و هنجاری یک جامعه و وجود تعلق جمعی و تعامل در میان افراد آن جامعه است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳، ۲۸۷). انسجام اجتماعی در واقع نشان‌دهنده وضعیتی است که در آن افراد به واسطه تعهدات فرهنگی و اجتماعی به یکدیگر وابسته‌اند. این مفهوم اشاره دارد به «توافق بین افرادی که در یک نظام اجتماعی مشارکت می‌کنند و به‌ویژه به‌خاطر هنجارها، ارزش‌ها، عقاید و ساختارهای آن با جامعه احساس نزدیکی می‌کنند و به حمایت آن وابسته‌اند» (Bhushan, 1992, 109).

- احساس تعلق

احساس تعلق مکانی نیز از دید بعضی صاحب‌نظران به عنوان شاخص سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. احساس تعلق به معنای ادراک ذهنی مردم از محیط و احساسات کم و بیش آگاهانه آنها از محیط خود است که شخص را در ارتباطی درونی با محیط قرار می‌دهد به طوری که فهم و احساس فرد با زمینه معنایی محیط پیوند خورده و یکپارچه می‌شود (Forrest, R & Kearns, A, 2001).

کارکردهای سرمایه اجتماعی

با وجود اینکه به عقیده برخی تشخیص وجود میزان قابل توجهی از سرمایه‌های فیزیکی یا اجتماعی در بافت‌های نابسامان مشکل به نظر می‌رسد، هدف این است که به این بافت‌ها به گونه‌ای دیگر نگریسته شود. به عنوان مثال گلد اسمیت زاغه‌ها را به جای مشکل به عنوان منبع در نظر می‌گیرد (Goldsmith, 1974). این بدان معنا نیست که محله‌های نابسامان دارای سرمایه‌های قابل توجهی هستند، بلکه خالی در نظر گرفتن آنها از هرگونه سرمایه اجتماعی و فیزیکی نیز درست نیست زیرا شواهد آشکار می‌سازد که ممکن است آنها واحد شبکه‌های اجتماعی منسجمی باشند (Arefi, 2004, 8). یک جامعه مدنی دارای نقشی حیاتی در تقویت سرمایه‌های اجتماعی است و دو کارکرد مهم در این فرآیند وجود دارد:

- پروراندن دارایی‌های اقتصادی و اجتماعی که در هر یک از اجتماعات محلی محروم وجود دارد.
- حفظ حمایت و پاسخگویی دولت‌ها برای بازتوزیع دارایی‌های عینی از طریق بازتوزیع زمین، فرصت‌های اشتغال و تسهیلات عمومی برای اقشار محرومی که در این زمینه صاحب حق قانونی هستند؛ به علاوه جامعه مدنی می‌تواند دارایی‌های ملموسی تولید کند که مردم را قادر به گفتگو در مورد منافعشان و ارتقاء آنها سازد و در نهایت منجر به خوداتکایی، خلاقیت مردمی و استقلال فکری گردد (Mathie & Cunningham, 2002, 16). می‌توان گفت توجه به شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی در محلات از دو جهت واجد اهمیت است:

- اول آنکه سرمایه اجتماعی به‌طور مشخص یک نوع دارایی است. وجود میزان بالایی از سرمایه اجتماعی در یک محله بر دارا بودن شبکه اجتماعی محکم‌تر و محله‌ای سالم‌تر دلالت می‌کند.
- دوم آنکه سیاست‌های دولتی ضد فقر به‌صورت فزاینده بر تقویت این شبکه‌ها تمرکز کرده‌اند (Arefi, 2004).

حمایت‌کنندگان فعال محلی بر این باورند که سرمایه اجتماعی (به‌عنوان دارایی) به این دلیل اهمیت دارد که فرآیندی برای تقویت متقابل است. آنها استدلال می‌کنند که سرمایه اجتماعی برای ظرفیت‌سازی اهمیتی اساسی دارد، زیرا مشکلات متعدد اجتماعات محلی فقیر، یکدیگر را تشدید می‌کنند؛ بنابراین شکلی از سازوکار برای تعامل اجتماعی ضرورت پیدا می‌کند. این فرآیند به سه شکل اجتماعات محلی را یاری می‌دهد؛ تبادل اطلاعات، رابطه متقابل تعمیم‌یافته و هنجارها و ارزش‌هایی که حافظ نظم اجتماعی هستند (عارفی، ۱۳۸۰، ۲۴).

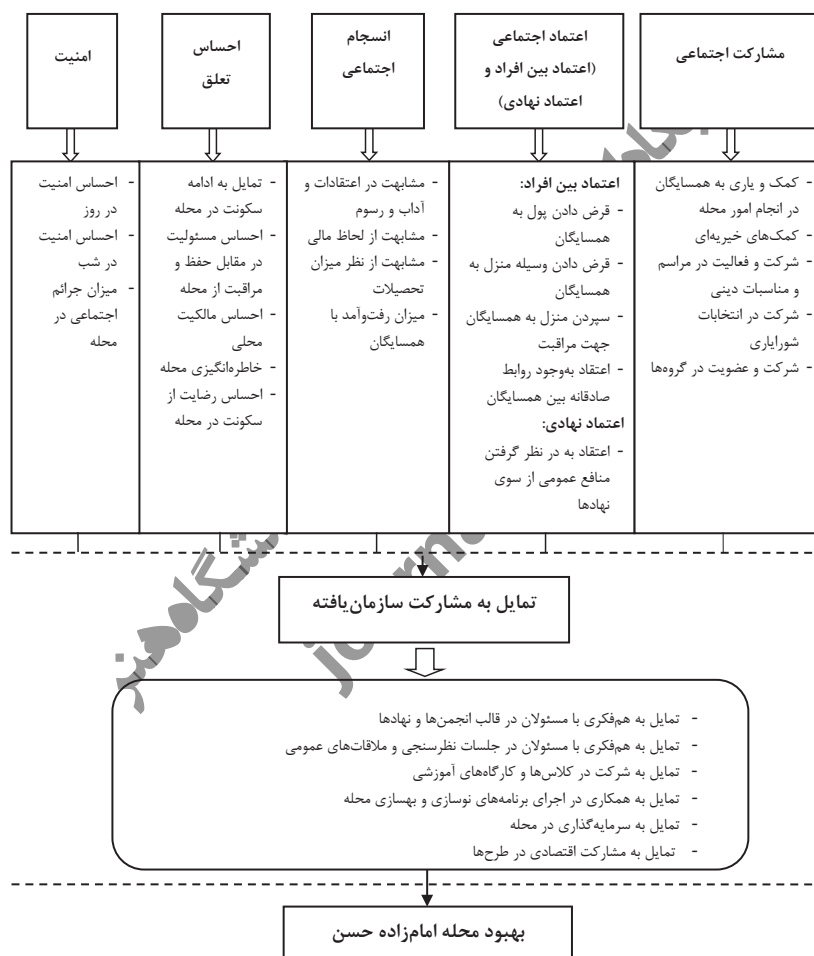
سرمایه اجتماعی باعث می‌شود تا هزینه دستیابی به اهداف معین کاهش یابد؛ هدف‌هایی که در نبود سرمایه اجتماعی دستیابی به آنها تنها با صرف هزینه‌های زیاد امکان‌پذیر می‌شود (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۰، ۳۷). انباشت سرمایه اجتماعی از اقتدارگرایی، فرصت‌طلبی و بی‌اعتمادی جلوگیری می‌نماید. بنابراین برای موفقیت برنامه‌های توسعه محلی، تشکیل انجمن‌های توسعه از طریق تشکیلات به‌هم پیوسته شهروندان ضروری است (نکایی و روشنفکر، ۱۳۸۳، ۸).

به‌طور کلی مزایای سرمایه اجتماعی را در موارد زیر می‌توان خلاصه کرد:

۱. اعتبار دموکراتیک: مشارکت مردم در برنامه‌ریزی با حق آنها برای دخیل‌شدن در تصمیماتی که به سرنوشت آنان مربوط می‌شود ارتباط پیدا می‌کند. این شیوه یکی از شیوه‌های مهم تعمیق مردم‌سالاری در جامعه است.
۲. توانمندسازی: درگیر شدن مردم در برنامه‌ریزی، اعتماد به نفس مردم محلی، قابلیت و توان کار گروهی آنان را افزایش می‌دهد. این امر به آنان کمک می‌کند که بر سایر مشکلات چه به‌صورت فردی و چه گروهی بهتر غلبه کنند.
۳. هم‌افزایی منابع و در دسترس قرار گرفتن منابع بیشتر: دولت‌ها به‌ندرت ابزار و آگاهی کامل برای حل مشکلات همه محله‌ها را در اختیار دارند. به‌همین دلیل همکاری مردمی، منابع جدیدی برای برآورده شدن نیازهای جامعه محلی در اختیار آنان قرار می‌دهد.
۴. تصمیم‌گیری بهتر: با توجه به اینکه مردم هر محله بهترین منبع دانش و بینش نسبت به محیط اطراف خود هستند، بی‌شک حضور آنها در فرآیند تصمیم‌سازی موفقیت این فرآیند را بیشتر خواهد کرد.
۵. ساختن جامعه محلی: کار کردن در کنار یکدیگر با هدف مشترک و رسیدن جمعی به اهداف برنامه محلی، در مردم نوعی احساس تعلق به فضای محله و جامعه محلی به‌وجود می‌آورد. احساسی که خود منشأ شکل‌گیری هویت محلی خواهد شد.
۶. آموزش حرفه‌ای: همکاری نزدیک با مردم محلی به متخصصان برای کسب دید بهتر نسبت به جامعه هدف کمک می‌کند و باعث می‌شود آنها به شکل مؤثرتری عمل نمایند و نتایج بهتری حاصل شود.
۷. شتاب گرفتن توسعه: مردم از طریق مشارکت، درک بهتری از گزینه‌های ممکن برای عمل پیدا می‌کنند و احتمال بیشتری وجود دارد که به مسائل به شکل مثبت‌تری نگاه کنند و اعتماد بیشتری به نهادهای برنامه‌ریز پیدا کنند. این امر موجب تشدید توسعه خواهد شد.
۸. توسعه پایدار: مردم به محیطی که خود در خلق آن سهیم بوده‌اند، احساس دلبستگی بیشتری کرده و آن را بهتر نگهداری و اداره می‌کنند. این موضوع از احتمال وارد کردن خسارت به تأسیسات به‌وجود آمده، بی‌توجهی یا میل مداوم به تغییرات پرهزینه می‌کاهد (امین ناصری، ۱۳۸۶، ۱۲۰-۱۱۹).

روش‌شناسی تحقیق

هدف اصلی این مقاله، تحلیل سرمایه‌های اجتماعی مؤثر بر مشارکت در ارتقای بافت‌های نابسامان شهری است. برای رسیدن به این هدف، سرمایه اجتماعی در سطح محلی مورد سنجش قرار گرفته است. طبق تحقیقات و تجربیات انجام شده داخلی و خارجی، شاخص‌های احساس تعلق، مشارکت، اعتماد، انسجام و امنیت اجتماعی به‌عنوان شاخص‌های سنجش سرمایه اجتماعی (رجوع شود به Putnam, 2000; Forrest & Kearns, 2001; Bullen & Onyx, 1999; Alrige & Halpern, 2002) و به‌عنوان متغیرهای مستقل تحقیق در نظر گرفته شدند. همچنین تمایل به مشارکت سازمان‌یافته (رکن مهمی در جهت ارتقای محله) به‌عنوان متغیر وابسته مورد سنجش قرار گرفته است. شکل ۲ مدل تحلیلی تحقیق را به‌همراه سنجه‌های مربوط به هر یک از شاخص‌ها نشان می‌دهد.

شکل ۲. مدل تحلیلی و سنجه‌های مربوط به هر یک از شاخص‌های تحقیق

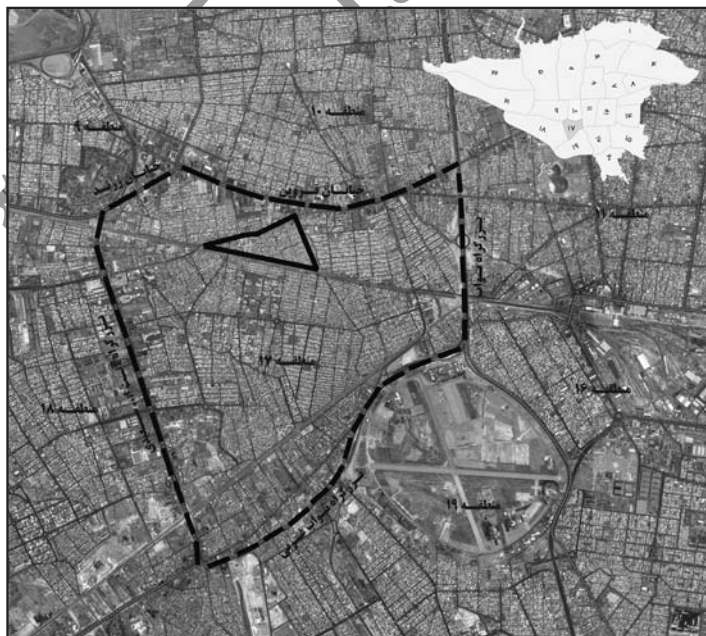
هر یک از شاخص‌های فوق از طریق گویه‌های مناسب در محله امام‌زاده حسن واقع در منطقه ۱۷ شهر تهران با روش پیمایش و با استفاده از پرسش‌نامه مورد سنجش قرار گرفت و ۱۸۰ پرسش‌نامه به‌عنوان نمونه (در سطح خطای ۷٪ (رجوع شود به میرزایی، ۱۳۸۹)) و به‌صورت تصادفی در بین خانوارهای محله مورد نظر توزیع گردید. پس از تشکیل بانک اطلاعاتی گویه‌ها

در نرم‌افزار تحلیل آماری SPSS ویرایش ۱۶، یک آزمون مقدماتی بر روی گویه‌های مربوط به شاخص‌های مطالعاتی انجام شد و مشخص گردید که ضریب آلفای کرونباخ^{۱۱} تمامی شاخص‌ها از ۰,۶ بیشتر بوده و پرسش‌نامه از روایی^{۱۷} لازم برخوردار است. برای تحلیل رابطه بین تمایل به مشارکت سازمان‌یافته با شاخص‌های تحقیق از آزمون همبستگی مناسب استفاده گردید. برای تعیین نوع آزمون‌ها، ابتدا نرمال بودن یا نبودن توزیع متغیرهای تحقیق توسط آزمون کولموگروف-اسمیرنوف^{۱۸} بررسی شد. چنانچه متغیرها از توزیع نرمال پیروی نکنند یا رتبه‌ای باشند، از آزمون‌های ناپارامتریک (ضریب همبستگی اسپیرمن)^{۱۹} و در صورتی که از توزیع نرمال پیروی کنند از آزمون‌های پارامتریک (ضریب همبستگی پیرسون)^{۲۰} استفاده می‌شود (رجوع شود به کلانتری، ۱۳۸۹). همچنین برای مدل‌سازی رابطه بین تمایل به مشارکت سازمان‌یافته و شاخص‌های سرمایه اجتماعی از رگرسیون چندمتغیره^{۲۱} که روشی مناسب برای کمی کردن متغیرهای کیفی است (رجوع شود به رفیعیان و مولودی، ۱۳۹۰) و تحلیل مسیر^{۲۲} بهره گرفته شد.

یافته‌های تحقیق

محل امامزاده حسن در منطقه ۱۷ شهر تهران واقع شده است، منطقه‌ای که کوچک‌ترین منطقه در بین مناطق ۲۲گانه شهر تهران به‌شمار می‌آید و جزء مناطقی است که با صفت «خودرویی» شناخته می‌شود. نزدیکی این منطقه به مرکز شهر، مجاورت آن به مراکز کار و اشتغال مستقر در غرب تهران، وجود چهار محور عمده ارتباطی در پیرامون آن و استقرار سه بازار فرامنطقه‌ای در آن شامل بازار مبل یافت‌آباد، کیف و کفش امین‌الملک و صنایع آلومینیوم قلعه‌مرغی از ویژگی‌های بارز این منطقه به حساب می‌آید. منطقه ۱۷ شامل ۳ ناحیه و ۲۱ محله است که محله امامزاده حسن، محله ۳ از ناحیه ۱ در محدوده شمالی منطقه ۱۷ نام‌گذاری گردیده است (شکل ۳).

شکل ۳. موقعیت محله امامزاده حسن در منطقه ۱۷ شهر تهران

منبع: نگارندگان

محلۀ امامزاده حسن محلۀ ای مثلثی شکل با مساحت ۲۴,۵ هکتار است. این محلۀ واجد ویژگی‌هایی از جمله همپوشانی با بازار کیف و کفش امین‌الملک، وجود عنصر با ارزش مذهبی تاریخی امامزاده حسن به‌عنوان یک عامل تأثیرگذار در آن و وجود بخشی از شبکه ریل راه‌آهن (خط تهران-تبریز) در جنوب آن است. جمعیت این محلۀ بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ به میزان ۸۱۱۷ نفر بوده و طی دو دهه اخیر رشدی منفی داشته است. این محلۀ نسبت به منطقه ۱۷ جمعیت جوان‌تری را در خود جای داده است ولی درصد اشتغال در آن پایین‌تر است. از ویژگی‌های کالبدی این محلۀ می‌توان وجود بناهای تخریبی در قسمت‌های مختلف بافت و اوقافی بودن بعضی اراضی را ذکر نمود. همچنین وجود نهادهای مردمی، راسته‌های تجاری سرزنده و محورهای محلی فعال از ویژگی‌های بارز این محلۀ است (مهندسين مشاور طراحان راهوند شهر، ۱۳۸۸).

نتایج پرسش‌نامه در بررسی شاخص‌های تحقیق نشان‌دهنده آن است که از بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی، شاخص‌های احساس تعلق، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و امنیت در طیف پنج‌تایی لیکرت دارای میانگینی نزدیک به متوسط هستند ولی شاخص‌های اعتماد بین افراد و اعتماد نهادی در این طیف دارای میانگینی نزدیک به کم هستند. همچنین شاخص تمایل به مشارکت سازمان‌یافته به‌عنوان متغیر وابسته تحقیق نزدیک به متوسط است. جدول ۳ میانگین و انحراف استاندارد سرمایه اجتماعی کل، شاخص‌های آن و تمایل به مشارکت سازمان‌یافته را نشان می‌دهد.

جدول ۳. میانگین و انحراف معیار سرمایه اجتماعی، شاخص‌های آن و تمایل به مشارکت سازمان‌یافته

شاخص	میانگین	انحراف استاندارد
احساس تعلق	۲,۶۶	۱,۱۶۸
مشارکت اجتماعی	۲,۸۹	۱,۱۹۰
اعتماد بین افراد	۲,۳۶	۱,۱۴۲
اعتماد نهادی	۱,۹۲	۰,۹۶۵
انسجام اجتماعی	۲,۶۶	۱,۱۲۰
امنیت	۲,۶۴	۱,۰۶۷
سرمایه اجتماعی کل	۲,۵۷	۰,۹۳۹
تمایل به مشارکت سازمان‌یافته	۲,۷۳	۱,۱۴۴

منبع: نگارندگان

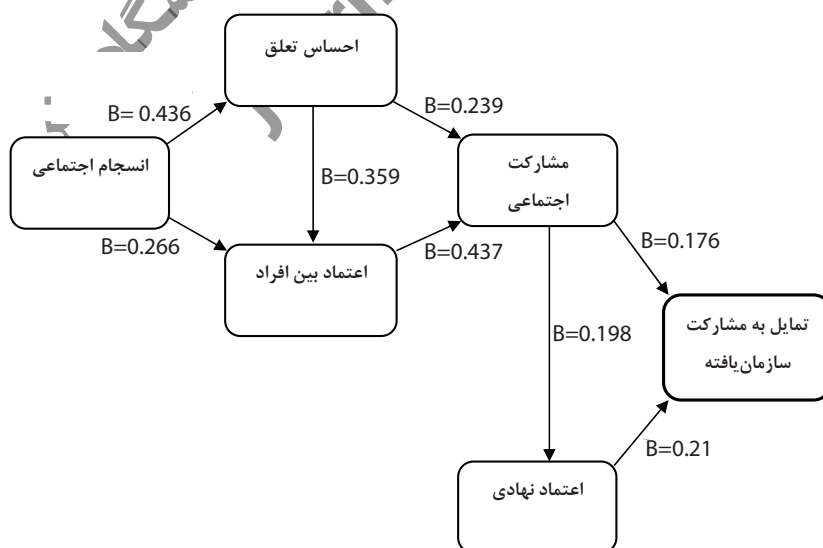
برای بررسی رابطه بین تمایل به مشارکت سازمان‌یافته و شاخص‌های احساس تعلق، مشارکت اجتماعی، امنیت و سرمایه اجتماعی کل از ضریب همبستگی پیرسون (با توجه به نرمال بودن توزیع آنها) و برای بررسی رابطه بین تمایل به مشارکت سازمان‌یافته با اعتماد بین افراد، اعتماد نهادی و انسجام اجتماعی از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شد و مشخص گردید که از بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی و با توجه به معنی‌داری ضریب همبستگی^{۳۳} که در جدول (۴) نشان داده شده است، شاخص‌های احساس تعلق (با ضریب ۰,۳۳۲)، مشارکت اجتماعی (با ضریب ۰,۴۱۲)، اعتماد بین افراد (با ضریب ۰,۴۰۱)، اعتماد نهادی (با ضریب ۰,۳۵۲) و انسجام اجتماعی (با ضریب ۰,۳۳۵) بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته ساکنان در جهت بهبود محلۀ امامزاده حسن تأثیر دارد ولی شاخص امنیت بر آن تأثیری ندارد.

جدول ۴. رابطه تمایل به مشارکت سازمان یافته و شاخص های سرمایه اجتماعی

متغیر وابسته	متغیر مستقل	ضریب همبستگی	سطح معنی داری (sig)
تمایل به مشارکت سازمان یافته	احساس تعلق	۰,۳۳۲	۰,۰۰
	مشارکت اجتماعی	۰,۴۱۲	۰,۰۰
	انسجام اجتماعی	۰,۳۳۵	۰,۰۰
	اعتماد بین افراد	۰,۴۰۱	۰,۰۰
	اعتماد نهادی	۰,۳۵۲	۰,۰۰۰
	امنیت	۰,۰۲۰	۰,۷۹۰
	سرمایه اجتماعی کل	۰,۴۲۸	۰,۰۰

منبع: نگارندگان

برای مدل سازی و پیش بینی «تمایل به مشارکت سازمان یافته» با استفاده از شاخص های تأثیرگذار سرمایه اجتماعی که عبارتند از «احساس تعلق»، «مشارکت اجتماعی»، «انسجام اجتماعی»، «اعتماد بین افراد» و «اعتماد نهادی» از روش تحلیل مسیر استفاده گردید؛ بدین ترتیب که شاخص های سرمایه اجتماعی به عنوان متغیرهای مستقل و متغیر «تمایل به مشارکت سازمان یافته» به عنوان متغیر وابسته به مدل رگرسیونی معرفی شدند. شاخصی که بیشترین تأثیر را در هر مرحله بر متغیر وابسته دارد، به عنوان متغیر وابسته بعدی وارد مدل خواهد شد و تحلیل رگرسیونی ادامه می یابد تا اینکه تمامی شاخص ها وارد مدل شوند. بر این اساس، مدل نهایی تأثیر شاخص های سرمایه اجتماعی بر تمایل به مشارکت سازمان یافته به صورت شکل ۴ خواهد بود.

شکل ۴. مدل تمایل به مشارکت سازمان یافته بر اساس شاخص های مؤثر سرمایه اجتماعی

منبع: نگارندگان

در تحلیل مسیر شاخص‌های تأثیرگذار سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت سازمان‌یافته نتایج زیر به دست آمد:

- متغیر «اعتماد نهادی» با ضریب تأثیر ۰,۲۱ (B) به صورت مستقیم بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته، تأثیر افزایش‌دهنده دارد.
- متغیر «مشارکت اجتماعی» علاوه بر تأثیر مستقیم (با ضریب ۰,۱۷۶) با واسطه متغیر «اعتماد نهادی» (با ضریب ۰,۱۹۸) بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته، تأثیر افزایش‌دهنده دارد.
- متغیر «اعتماد بین افراد» با واسطه متغیر «مشارکت اجتماعی» (با ضریب ۰,۴۳۷) بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته، تأثیر افزایش‌دهنده دارد.
- متغیر «احساس تعلق» با واسطه متغیر «اعتماد بین افراد» (با ضریب ۰,۳۵۹) و «مشارکت اجتماعی» (با ضریب ۰,۴۳۷) بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته، تأثیر افزایش‌دهنده دارد.
- متغیر «انسجام اجتماعی» با واسطه متغیر «احساس تعلق» (با ضریب ۰,۴۳۶) «اعتماد بین افراد» (با ضریب ۰,۳۵۹) و «مشارکت اجتماعی» (با ضریب ۰,۴۳۷) بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته، تأثیر افزایش‌دهنده دارد (جدول ۵).

جدول ۵. اولویت‌بندی شاخص‌های تأثیرگذار سرمایه اجتماعی بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته

اولویت تأثیر	اثر کل	اثر غیرمستقیم	اثر مستقیم	متغیر مستقل	متغیر وابسته
۱	۰,۲۱۷	۰,۰۴۱	۰,۱۷۶	مشارکت اجتماعی	تمایل به مشارکت سازمان‌یافته
۲	۰,۲۱۰		۰,۲۱	اعتماد نهادی	
۴	۰,۰۴۲	۰,۰۴۲	-	احساس تعلق	
۳	۰,۰۷۷	۰,۰۷۷		اعتماد بین افراد	
۵	۰,۰۱۸	۰,۰۱۸	-	انسجام اجتماعی	

منبع: نگارندگان

از روابط ذکر شده می‌توان چنین نتیجه گرفت که متغیر مشارکت اجتماعی بیشترین تأثیر (هم مستقیم و هم غیرمستقیم) و متغیر انسجام اجتماعی کمترین تأثیر (غیرمستقیم) را بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته ساکنان محله امامزاده حسن دارد. همچنین مشارکت اجتماعی و اعتماد نهادی مستقیماً و بقیه شاخص‌ها با واسطه این دو شاخص بر تمایل به مشارکت سازمان‌یافته تأثیر می‌گذارند؛ پس این دو شاخص به عنوان شاخص‌های کلیدی در جهت بهبود محله عمل می‌کنند.

نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی، شبکه‌های روابط اجتماعی، انجمن‌ها و نهادهایی را در برمی‌گیرد که با هنجارهای مشترک و روابط متکی بر اعتماد شکل می‌گیرند. سرمایه اجتماعی مانند انواع دیگر سرمایه مولد است و امکان دستیابی به اهداف مشخصی را فراهم می‌کند که بدون آن غیرقابل دسترس است. در نظر گرفتن این موضوع در مورد بافت‌های نابسامان شهری اهمیت خاصی دارد. زیرا پرداختن به بافت‌های نابسامان و ناکارآمد شهرها هنگامی که ساکنان آنها خود را در اجرای پروژه و بهره‌وری از ارزش افزوده آن سهیم بدانند، ضامن دستیابی به منابع و ارزش‌هایی است که در

پس نابسامانی‌های موجود بافت‌ها مستقر است؛ ارزش‌هایی که می‌تواند به بهبود کیفیت این‌گونه بافت‌ها منجر شود.

مطالعات سال‌های اخیر نیز دریچه‌ای به روی گونه‌شناسی سرمایه اجتماعی، مکمل بودن آن با سایر انواع سرمایه و نقش آنها در تشکل و سازماندهی اجتماع محلی گشوده است. در واقع سرمایه اجتماعی برای تأثیر ماندگارتر سرمایه کالبدی و انسانی مکملی ضروری به حساب می‌آید. نتایج به دست آمده از تحلیل شاخص‌های سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت سازمان یافته در جهت ارتقای کیفیت محله امامزاده حسن نشان می‌دهد که تمامی شاخص‌های سرمایه اجتماعی به جز شاخص امنیت بر تمایل به مشارکت سازمان یافته تأثیر دارند. علاوه بر آن شاخص اعتماد نهادی با وجود اینکه خود عامل واسط و زمینه‌ساز تمایل به مشارکت سازمان یافته است در سطح پایینی قرار دارد. بنابراین با وجود اینکه از سرمایه اجتماعی می‌توان به عنوان ابزاری برای ارتقای بافت‌های نابسامان شهری بهره برد، باید دانست که علاوه بر مسئله بهره بردن از چهارچوب‌های نظری در بحث سرمایه اجتماعی، جامعه علمی کشورهای در حال توسعه‌ای همچون ایران با پرسش‌های کاربردی‌تری روبه‌رو هستند. از مهمترین چالش‌های مدیریت شهری در ایران چگونگی تحقق مدیریت محلی به عنوان مناسب‌ترین ساختار سیاسی اجتماعی مدیریت شهری است. در این خصوص نهادسازی نظام برنامه‌ریزی و مدیریت محلی امری ضروری به حساب می‌آید. همچنین باید بنیان‌های مولد سرمایه‌های اجتماعی که ایجادکننده هویت‌های جدید بر مبنای مشارکت شهروندی است، شناخته شوند و در خدمت مدیریت شهری قرار گیرند.

پی‌نوشت‌ها

1. LidaJ. Hanifan
2. Seely
3. Sim
4. Loosely
5. Homans
6. Jacobs
7. Loury
8. Bonding Social Capital
9. Bridging Social Capital
10. Cognitive Social Capital
11. Structural Social Capital
12. Putnam
13. Alrige and Halpern
14. Forrest & Kearns
15. Bullen & Onyx
16. Cronbach Alpha

۱۷. اعتبار یا روایی معرف‌ها و یا متغیرها بیانگر آن است که آنها در الگوی به کار رفته همان چیزی را اندازه‌گیری می‌کنند که مورد نظر پژوهشگر است.

18. One Sample Kolmogorov-Smirnov Test
19. Spearman Correlation Test
20. Pearson Correlation Test
21. Multiple Regression
22. Path Analysis

۲۳. معنی‌داری ضریب همبستگی میزان اعتبار حاصل از نتایج نمونه و تعمیم آن به جامعه را ارزیابی می‌کند. معمولاً اندازه ۵ درصد در آزمون‌های آماری معیار قرار می‌گیرد. بنابراین چنانچه سطح معنی‌داری آزمون کمتر از ۵ درصد باشد، با اطمینان حداقل ۹۵ درصد می‌توان راجع به پذیرش فرض مخالف (در اینجا وجود همبستگی) اظهار نظر نمود.

فهرست منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳) توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، نشر نی، تهران.
- امین ناصری، آراز (۱۳۸۶) «برنامه‌ریزی محله‌ای (مبانی، تعاریف، مفاهیم و روش‌ها)»، نشریه جستارهای شهرسازی، شماره نوزدهم و بیستم، صص. ۱۲۵-۱۱۸.
- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۰) «سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری»، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۷، صص. ۴۶-۳۴.
- پاتنام، رابرت؛ کلمن، جیمز و دیگران (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان، چاپ اول، نشر شیرازه، تهران.
- پورجعفر، محمدرضا و محمودی‌نژاد، هادی (۱۳۸۸) طراحی شهری و سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری، انتشارات هله، تهران.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴) «کاربرد نظریه سرمایه اجتماعی در تأمین اجتماعی»، اولین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، تهران.
- چلبی، مسعود؛ امیرکافی، مهدی (۱۳۸۴) «تحلیل چندسطحی انزوای اجتماعی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۲، صص. ۲۱-۲.
- ذکایی، محمد سعید و روشنفکر پیام (۱۳۸۳) «رابطه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در محلات شهری»، مجموعه مقالات همایش توسعه محله‌ای چشم‌انداز توسعه پایدار شهر تهران، سازمان فرهنگی شهر تهران.
- رفیعیان، مجتبی و مولودی، جمشید (۱۳۹۰) رویکردها و روش‌های سنجش کیفیت محیط مسکونی شهری، چاپ اول، انتشارات آذرخش، تهران.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی، مفهوم‌سازی، سنجش و لاین سیاست‌گذاری، چاپ اول، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی مازندران.
- شیروانی، علیرضا (۱۳۸۲) «بررسی تأثیر عملکرد سازمان‌های بخش دولتی بر سرمایه اجتماعی»، رساله دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- عارفی، مهیار (۱۳۸۰) «به‌سوی رویکرد داریی مبنا برای توسعه اجتماعات محلی»، ترجمه نوین تولایی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۰، صص. ۲۳-۲۲.
- علوی‌تبار، علیرضا (۱۳۸۲) بررسی الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها (تجارب جهانی و ایران)، جلد دوم، سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، تهران.
- کلانتری، خلیل (۱۳۸۹) پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی و اقتصادی، چاپ چهارم، انتشارات فرهنگ صبا، تهران.
- مهندسین مشاور طراحان راهوند شهر (۱۳۸۸) مطالعات مرحله اول طرح منظر شهری محله امام‌زاده حسن جنوبی، سازمان نوسازی شهر تهران.
- میرزایی، خلیل (۱۳۸۹) طرح و پایان‌نامه‌نویسی، انتشارات جامعه‌شناسان، تهران.
- Alrige, Stephen; Halpern, David & Fitzpatrik, Sarah (2002) "Social Capital: A Discussion Paper", *Performance and Innovation Unit*.
- Anheier, Helmut and Kendall, Jeremy (2002) "Interpersonal Trust and Voluntary Associations", *British Journal of Sociology*, 53: 343-362.
- Arefi, Mahyar (2004) "Neighborhood Jump-Starting: Los Angeles Neighborhood Initiatives",

- Cityscape: *A Journal of Policy Development and Research*, Vol. 7, No. 1.
- Bullen, P. and Onyx (1999) "Social Capital, Family Support Services and Neighborhood and Community Centers in New South Wales", in website: www.mapl.com.au.
  - Bhushan, B. (1992) *Dictionary of Sociology*, Anmol Reprint.
  - Chaima, G. (2003) *Social Capital Reviewing, The Concept and Its Policy Implications*, Productivity Commission, Melbourne.
  - Ferlander, S. (2003), The Internet, Social Capital and Local Community, Dissertation of Doctor of Philosophy, Available at: [Http://www.hrdc-dthc.gc.ca/community](http://www.hrdc-dthc.gc.ca/community).
  - Forrest, R. & Kearns, A (2001) "Social Cohesion, Social Capital and The Neighborhoods", *Urban Studies*, Vol. 38, No. 12.
  - Frank, Sandra (2005) *Measurement of Social Capital: Reference Document for Public Policy Research, Development and Evaluation, PRI Project Social Capital as a Public Policy Tool*.
  - Green, Gary Paul & Haines Anna (2002) *Asset Building and Community Development*, Thousand Oaks, CA: Sage.
  - Goldsmith, William W. (1974) "The Ghetto as a Resource for Black America," *The American Institute of Planners Journal*, 40. pp 17-28.
  - Hean, Sarah; Cowly Sarah and Forbes, Angus (2003) "The M-C-M cycle and social capital", *Social Science Medicine*. 56: 1061-72.
  - Kay, A. (2005) "Social Capital, The Social Economy and Community Development," Oxford University Press and Community Development Journal, Advance Access Publication.
  - Krishna, Anirudh and Uphoff, Norman (1999) "Mapping and Measuring Social Capital: A Conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India," *Social Capital Initiative WP Series #13*. Washington, D. C.: World Bank.
  - Mathie, A. and Cunningham, G. (2002) "From Clients To Citizens: Asset-Based Community Development As a Strategy For Community Driven Development", *Occasional Paper Series*, No. 4 Coady International Institute, Canada.
  - Ostrom, Elinor (1997) *Investing Capital, Institutions and Incentives, In Institution and Economic Development: Growth and Government in less Developed and Post-Socialist Countries*, Edited by Christopher Clauge, Paltimore and London. The John Hopkins University Press.
  - Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The Collapse and revival of American Community*, Simon & Shuster, New York.
  - Rezazadeh, Razieh (2010) "Application Of Social Capital In Revitalization Of Dilapidated Neighborhoods The Case of Saboonpaz-Khane In Tehran," *OIDA International Journal of Sustainable Development*, Vol. 1, No. 10, pp. 75-80.